

شور پیداری در شعر سید قطب

(باتامی در آراء وی درباره ی شعر و شاعران)

تألیف:

دکتر فاروق نعمتی

(عضو هیئت علمی دانشگاه پیام نور)

سرشناسه	: نعمتی، فاروق، ۱۳۶۲ -
عنوان و نام پدیدآور	: شور پایداری در شعر سید قطب (با تاملی در آراء وی در باره ی شعر و شاعران) //
مشخصات نشر	: سنندج: آراس، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	: ۳۱۰ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۶۸۴۰-۹۳-۲
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: قطب، سید، ۱۹۰۶ - ۱۹۶۶ م. -- نقد و تفسیر.
موضوع	: قطب، سید، ۱۹۰۶ - ۱۹۶۶ م. -- سرگذشتنامه
موضوع	: شعر عربی -- قرن ۲۰ م. -- تاریخ و نقد
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۳ ۶۳۳/۷/۷ BP۲۳۳
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۹۹۹۴
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۵۳۵۷۶۷



انتشارات آراس

شور پایداری در شعر سید قطب

مؤلف: دکتر فاروق نعمتی

(عضو هیئت علمی دانشگاه پیام نور)

ناشر: آراس

نوبت چاپ: اول، زمستان ۱۳۹۳

تیراژ: ۲۰۰۰

قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۸۴۰-۹۳-۲

مرکز بخش:

سنندج پاساژ عزتی انتشارات آراس

تلفن: ۰۸۷-۳۳۱۲۸۳۴۱

ایمیل: arasbooks73@gmail.com

وبلاگ: arasku.blogfa.com

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۹.....	مقدمه
۱۱.....	الف) پایان نامه ها
۱۲.....	ب) مقالات
۱۴.....	ج) کتابها
۱۷.....	فصل اول: بررسی زندگی و آثار سید قطب
۱۷.....	مقدمه:
۱۷.....	۱-۲- مرحله اول: زندگی در روستا (۱۹۰۶-۱۹۲۰م)
۱۸.....	۲-۲- مرحله دوم: تحصیل در قاهره، فعالیت های ادبی و ... (۱۹۲۰-۱۹۳۹م)
	۳-۲- مرحله سوم: دوران فعالیت های ادبی - قرآنی و اسلامی - اصلاح گری
۱۹.....	(۱۹۳۹-۱۹۵۱م)
۲۲.....	۴-۲- مرحله چهارم: عضویت در اخوان المسلمین و شهادت (۱۹۵۱-۱۹۶۶م)
۲۵.....	۵-۲- خانواده سید قطب؛ خانواده ای ادبی و مبارز
۳۱.....	۶-۲- سید قطب و دنیای ادبیات
۳۲.....	۱-۶-۲- مناظره های ادبی (معارک ادبی)
۳۲.....	۲-۶-۲- ارتباط سید قطب با ادیبان
۳۳.....	۱-۲-۶-۲- سید قطب و رافعی
۳۳.....	۲-۲-۶-۲- سید قطب و طه حسین
۳۴.....	۳-۲-۶-۲- سید قطب و توفیق الحکیم
۳۴.....	۴-۲-۶-۲- سید قطب و نجیب محفوظ
۳۵.....	۵-۲-۶-۲- سید قطب و محمد مندور
۳۶.....	۶-۲-۶-۲- سید قطب و عقاد؛ از پیوستن تا جدایی
۳۷.....	۷-۲- آثار و تألیفات سید قطب

- ۴۸-۱-۷-۲ آثار دینی و اسلامی.....
- ۴۹-۲-۷-۲ آثار ادبی.....
- ۴۷-۱-۲-۷-۲ ادبیات داستانی.....
- ۴۸-۱-۱-۲-۷-۲ آشواک.....
- ۴۹-۲-۱-۲-۷-۲ المدينة المسحورة.....
- ۵۱-۳-۱-۲-۷-۲ الخریف.....
- ۵۲-۴-۱-۲-۷-۲ أحياء وأموات.....
- ۵۳-۲-۲-۷-۲ شرح حال نگاری.....
- ۵۴-۱-۲-۲-۷-۲ طفل من القرية.....
- ۵۴-۳-۲-۷-۲ خاطره نویسی.....
- ۵۵-۱-۳-۲-۷-۲ الأطياف الأربعة.....
- ۵۵-۲-۳-۲-۷-۲ أفراس الروح.....
- ۵۶-۴-۲-۷-۲ ادبیات کودک.....
- ۵۶-۵-۲-۷-۲ نقد ادبی.....
- ۵۷-۱-۵-۲-۷-۲ النقد الأدبي؛ أصوله ومناهجه.....
- ۵۸-۲-۵-۲-۷-۲ کتب و شخصیات.....
- ۶۰-۳-۵-۲-۷-۲ مهنة الشاعر في الحياة وشعر جيل الحاضر.....
- ۶۱-۴-۵-۲-۷-۲ نقد کتاب «مستقبل الثقافة في مصر» از طه حسين.....
- ۶۲-۶-۲-۷-۲ دیوان شعری.....
- ۶۲-۳-۷-۲ آثار ادبی منتشر نشده.....
- ۶۵ فصل دوم: آراء سيد قطب درباره ی شعر و شعر او.....
- ۶۵ مقدمه.....
- ۶۶-۱-۳-۱-۳ تعریف سید قطب از «ادب» و مؤلفه های یک اثر ادبی.....
- ۶۶-۲-۳-۲-۳ شعر؛ گونه ای از هنرهای زیبا.....
- ۶۷-۳-۳-۳ تعریف سید قطب از «شعر».....
- ۶۹-۴-۳-۳ نقش «واژه» در تولید شعر.....
- ۶۹-۵-۳-۳ شباهت و تفاوت میان شعر و داستان.....
- ۷۰-۶-۳-۳ «شعور و احساس»: شالوده شعر.....
- ۷۱-۷-۳-۳ تفاوت شعر و نثر در نوع بیان.....

- ۳-۹- شاعر کیست؟ ۷۴
- ۳-۱۰- تقسیم شاعران به دو گروه: شاعران غیر واقعی و شاعران عاطفه ۷۶
- ۳-۱۱- تفسیر جمله «أعذب الشعر أكذب» ۷۷
- ۳-۱۲- شاعر و زمانه ۷۷
- ۳-۱۳- تفاوت شاعر با نقاش ۷۹
- ۳-۱۴- غزل و نوع بیان شعری در آن ۷۹
- ۳-۱۵- نقش «خیال» در شعر ۸۰
- ۳-۱۶- وصف «طبیعت» در شعر عربی ۸۱
- ۳-۱۷- کمرنگ بودن سایه انسانی در شعر عربی ۸۲
- ۳-۱۹- نقد تطبیقی سید قطب پیرامون شاعران ۸۳
- ۳-۱۹-۱- شاعران قدیم عربی ۸۴
- ۳-۱۹-۲- شاعران معاصر عربی ۸۶
- ۳-۱۹-۳- شاعران فارسی ۸۹
- ۳-۱۹-۳-۱- خیام و رباعیات او ۸۹
- ۳-۱۹-۳-۲- غزلیات حافظ شیرازی ۹۴
- ۳-۱۹-۴- شاعران اروپایی ۱۰۲
- ۳-۱۹-۵- تاگور؛ شاعر بزرگ هندی ۱۰۴
- ۳-۲۰- «الشاطئ المجهول»: نخستین دیوان سید قطب ۱۰۴
- ۳-۲۱- مجموعه اشعار سید قطب و چاپ های مختلف از آن ۱۰۶
- ۳-۲۲- تعداد قصائد سید قطب؛ عنوان، سال و مکان انتشار آنها ۱۰۸
- ۳-۲۳- دیباجه نقدی سید قطب در آغاز دیوانش ۱۱۸
- ۳-۲۴- نادیده گرفتن شعر و ادبیات سید قطب در کتاب های ادبی معاصر ۱۱۸
- ۳-۲۵- شعر سید قطب از نگاه دیگران ۱۲۰
- فصل سوم: بن مایه های پایداری و مقاومت ۱۲۶
- در شعر سید قطب ۱۲۶
- مضامین مقاومت و پایداری در شعر سید قطب ۱۲۸
- موضوع فلسطین ۱۳۲
- دعوت به مبارزه و جهاد ۱۳۶

۱۴۴	 ستایش آزادی
۱۴۵	 توصیف جنایت ها و ترسیم چهره ملت ستم دیده
۱۴۸	 وصف شهیدان و مجاهدان راه حق
۱۵۶	 امید به آینده های روشن
۱۵۷	 بهره گیری از نمادها در ترسیم چهره ستمکاران
۱۶۲	 انتقاد از بی هویتی نسل جوان
۱۶۳	 عشق به وطن
۱۶۷	 رثاء مبارزان راه وطن
۱۶۷	 رثاء سعد زغلول
۱۷۰	 اعتراض به ناعدالتی در جامعه
۱۷۴	 خلاصه
۱۷۶	 فهرست منابع و مآخذ

مقدمه

می‌توان گفته یکی از نویسندگان عرب را در مورد سید قطب، عبارتی بسیار دقیق دانست که گفت: «بَدَأَ حَيَاتَهُ أَدِيبًا وَفَاتَ أَدِيبًا»: «سید قطب، زندگی خود را ادبی آغاز کرد، و ادیبانه نیز وفات یافت» (درویش، www.ikhwan.net). «سید»، در همان حال که اندیشمند و اسلام‌شناس کم‌نظیری بود؛ ادیب و ناقد برجسته‌ای نیز است که اکثر میدان‌های ادبی را تجربه کرده و آثار متعددی نیز از خود به یادگار نهاد. چهره ادبی «سید»، بنا به دلایلی از جمله غلبه آثار دینی و فکری او و نیز مقابله با مطرح شدن نام او در محافل ادبی توسط حکومت وقت، چنان کم‌رنگ شده است که بسیاری از توانایی و استعداد او در زمینه ادبیات و به ویژه سرودن شعر، آگاهی چندانی ندارند. به طور کلی می‌توان زندگی شصت ساله سید قطب را در سه دوره مهم تقسیم‌بندی نمود:

(الف) دوران فعالیت‌های ادبی و نقدی.

(ب) دوران فعالیت‌های قرآنی و دینی.

(ج) دوران فعالیت‌های سیاسی و انقلابی.

در دوره نخست از حیات «سید»، شاهد آن هستیم که وی در بسیاری از روزنامه‌ها و مجلات آن زمان مصر، مقالات بسیاری در حوزه شعر و نقد ادبی نگاشت که مورد استقبال خوانندگان و مخاطبان این جراید قرار می‌گرفت. وی علاوه بر آن، کتاب‌هایی در موضوعات مختلف ادبی از جمله داستان، خاطره‌نویسی و نقد ادبی نیز به رشته تحریر درآورد که نمایانگر نبوغ ادبی او در این عرصه‌ها داشت. کتاب‌های داستانی چون «المدينة المسحورة»، «الأشواک»؛ و آثاری در نقد ادبی همانند «مهمة الشعر في الحياة»، «کتب و شخصیات» و «النقد الأدبی؛ أصوله و مناهجه»، از جمله تألیفات ادبی اوست. علاوه بر همه این‌ها، وی به سرودن شعر

نیز می پرداخت و قصائد فراوانی را در جراید آن زمان مصر منتشر می کرد. این قصائد و اشعار، بعدها در مجموعه ای گردآوری گردید و به چاپ رسید. نخستین تلاش در این زمینه، توسط «عبدالباقی محمد حسین» صورت گرفته که دیوان سید قطب را در سال ۱۹۸۹م، برای نخستین گردآوری و منتشر نمود. آخرین بار نیز در سال ۲۰۱۲م، به همت «علی عبدالرحمن عطیه»، یکی از روزنامه نگاران مصری، دیوان وی که دربردارنده همه قصائد «سید» می باشد، در مصر و در مؤسسه «الأهرام» قاهره منتشر شد. نکته حائز اهمیت در مورد این اشعار آن است که سید قطب، این قصائد را پیش از پیوستن به گروه «اخوان المسلمین» و قبل از وارد شدن در میدان دعوت اسلامی، سروده است؛ از همین رو، رویکردهای دینی و اسلامی وی که بعدها در تألیفات دیگرش همچون تفسیر «فی ظلال القرآن» به چشم می خورد، تأثیری در اشعار وی نداشته است.

اهمیت و ضرورت این کتاب از آن جهت است که اشعار و سروده های یکی از مهمترین و تأثیرگذارترین شخصیت های جهان معاصر عرب و مصر را مورد بررسی و نقد قرار می دهد که می تواند برای فهم بسیاری از آراء و اندیشه های وی در حوزه دینی و قرآنی نیز مؤثر واقع گردد. از طرف دیگر نیز، از آنجا که سید قطب به عنوان شخصیتی دینی و قرآن پژوه شناخته شده است، موجب شده که چنین امری، چهره ادبی وی را تحت الشعاع خود قرار دهد و نقش او در دنیای ادبیات و به ویژه در شعر، مورد توجه چندانی قرار نگیرد؛ در حالی که سید قطب، در آغاز زندگی خود به فعالیت های ادبی و سرودن شعر پرداخت. از این رو پرداختن به این زاویه از شخصیت وی، سزاوار پژوهش و تحقیق است. همچنین باید یادآور گردید که در نشستی با عنوان «بررسی میراث ادبی سید قطب»^۱ که با حضور برخی از استادان زبان و ادبیات عربی کشور برگزار شد، بر لزوم شناساندن

^۱ این جلسه، از سلسله نشست های جشنواره نقد کتاب بود که در روز ۲۲ اردیبهشت ماه ۱۳۹۰ش، با حضور آقایان خلیل پروینی، صادق خورشیا، محمدعلی آذرشب، ابراهیم خدایار، غلامرضا جمشیدنژاد اول، دکتر امامی و محمد حسین ساکت برگزار گردید.

آثار ادبی وی تأکید گردید. همچنین در این جلسه، محمدعلی آذرشب، استاد دانشگاه تهران، دیوان سید قطب را شاهکار عظیمی می‌داند که می‌تواند مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد (نک: کتاب ماه ادبیات، اسفند ۱۳۹۰: صص ۱۰۲-۱۰۸). مطالعات و پژوهش‌هایی که درباره ادبیات سید قطب و به ویژه، حوزه شعر وی شده است، در سه محور، پایان‌نامه‌ها، مقالات و کتاب‌ها مورد بررسی قرار خواهیم داد^۱:

الف) پایان‌نامه‌ها

در ایران، رساله‌های چندانی در ادبیات و شعر سید قطب، نگاشته نشده است و با رجوع به «کتابنامه پایان‌نامه‌های زبان و ادبیات عربی در سراسر کشور (رضایی هفتادری و اسماعیلی کرکشه، ۱۳۹۰)، تنها پایان‌نامه‌های زیر، در رابطه با ادبیات سید قطب مشاهده گردید:

۱- «ترجمه و تحقیق کتاب «النقد الأدبی، أصوله ومناهجه» اثر سید قطب» از حسین چراغی‌وش (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: خلیل پروینی، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۸۴ش)؛ که نگارنده تنها به ترجمه کتاب مذکور، به همراه برخی نکات تحقیقی و اضافات در آن بسنده کرده است.

۲- «سید قطب و رویکرد او به ادبیات و نقد ادبی» از یعقوب سبجانی (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: مصطفی خرم‌دل، دانشگاه کردستان،

^۱. کتاب‌های فراوانی در رابطه با ابعاد مختلف شخصیت سید قطب و اندیشه‌های دینی و سیاسی وی نگاشته شده است که می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

«التفسير السياسي للإسلام في مرآة كتابات الأستاذ أبي الأعلى المودودي والشهيد سید قطب» از ابوالحسن الندوی؛ «سید قطب الخطاب والأیدولوجیاء» از محمد حافظ دیاب؛ «سید قطب، سيرة الأب الروحي لجماعات الغنفة» از عادل حمودة؛ «سید قطب، الشهيد الحي» از صلاح عبدالفتاح الخالدي؛ «سید قطب من الميلاد إلى الاستشهاد» از هوم؛ «سید قطب والأصولية الإسلامية» از شریف یونس؛ «سید قطب وثورة يوليو» از حلمی النمنم؛ «مراحل التطور الفكري في حياة سید قطب» از حسین بن محمود، «مع سید قطب في فكره السياسي والديني» از مهدی فضل‌الله، و ...

۱۳۸۲ش)؛ که بررسی مختصری از شخصیت ادبی سید قطب، به همراه شناساندن برخی فعالیت‌های ادبی او، محور مطالب این رساله است.

۳- «شرح و تحلیل اسلوب (سید قطب) در نقد ادبی» از کریم عزیزی‌نقش (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: محمدعلی آذرشب، دانشگاه تهران، ۱۳۷۸ش)؛ که شیوه و منهج سید قطب در حوزه نقد ادبی را مورد مطالعه قرار داده است.

۴- «ترجمه و شرح کتاب "النقد الأدبی، أصوله ومناهجه" از «سید قطب» از علی‌اکبر بامشاد (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: جواد سعدون‌زاده، دانشگاه آزاد آبادان و خرمشهر، ۱۳۷۷ش)؛ که به ترجمه فارسی از کتاب مذکور، به همراه برخی نکات حاشیه‌ای پرداخته است.

۵- «الصورة الفنية في شعر سید قطب» از «ظلال محمد ديب حمود الحاجي» (رساله کارشناسی ارشد، یمن، ۲۰۰۵م) که به بررسی‌های زیبایی‌های هنری در اشعار «سید» می‌پردازد.

۶- «التصوير الفني في شعر سید قطب؛ دراسة تطبيقية» از «حنان أحمد غنيم» (رساله کارشناسی ارشد، الجامعة الإسلامية - غزة، ۲۰۰۷م) که همانند پایان‌نامه پیشین، تصاویر شعری را در دیوان سید قطب، مورد بررسی و واکاوی قرار می‌دهد؛ اما با این تفاوت که نویسنده، مبانی تصویرآفرینی و اصولی که «سید» در کتاب (التصوير الفني في القرآن)، بیان نموده است را ملاک کار خود در این پایان‌نامه قرار داده است.

ب) مقالات

طبق بررسی‌های به عمل آمده و نیز مراجعه به برخی منابع الکترونیکی در زمینه مقالات علمی - پژوهشی ایران و کشورهای عربی، همچون مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی^۱، پایگاه مجلات تخصصی نور^۲، بانک اطلاعات نشریات

کشور^۱ و پورتال جامع علوم انسانی^۲ و بررسی شماره‌های متعدد مجلات علمی در آن، و همچنین بررسی مجلات معتبر علمی در دانشگاه‌ها و مجلات کشورهای عربی، تنها مقالات زیر در مورد ادبیات سید قطب و به ویژه، بررسی اشعار وی مشاهده گردید:

۱- «نگاهی به مراحل و ویژگی‌های نقد ادبی سید قطب»، خلیل پروینی و حسین چراغی‌وش (مجله‌ی انجمن ایرانی زبان و ادبیات عربی، شماره ۱، تابستان ۱۳۸۴ش، صص ۴۳-۷۱)؛ که به بررسی مراحل نقدی «سید» پرداخته و آن را در سه مرحله (همراه عقاد)، (دعوت به ادبیات وجدانی) و (دعوت به ادبیات اسلامی)، مورد کنکاش قرار داده است.

۲- «سید قطب و تراثه الأدبی والنقدی» از حسن سرباز (مجلة اللغة العربية و آدابها، جامعة طهران (فردیس قم) السنة السادسة، العدد العاشر، ربيع و صیف ۱۴۳۱ق، صص ۴۱-۵۵)؛ که به معرفی مختصری از آثار ادبی و نقدی سید قطب پرداخته است.

۳- «سید قطب؛ نویسنده‌ی معاصر مصر» از علی منتظمی (مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی - دانشگاه تهران، شماره ۱۳۹-۱۴۰، پاییز و زمستان ۱۳۷۵ش)؛ که به زندگی و بررسی آثار سید قطب پرداخته است.

۴- «قیاس خاصية تنوع مفردات في الأسلوب: دراسة تطبيقية لِمَافِج من كتابات محمد مندور وسيد قطب ومحمد غنيمي هلال» از هومن ناظمیان (مجلة اللغة العربية وآدابها، السنة الأولى، العدد الثالث، شتاء ۱۴۲۷ق) که به بحثی زبان‌شناسی از نگاه این سه نویسنده و ناقد معاصر عرب می‌پردازد.

۵- «خصائص التصوير الفنی في شعر سيد قطب^۳» از کمال أحمد غنیم، و حنان أحمد غنیم (مجلة الجامعة الإسلامية (سلسلة الدراسات الإنسانية)، غزة- فلسطين،

^۱ www.magiran.com

^۲ www.ensani.ir

^۳ این مقاله، پژوهش مستخرج از پایان‌نامه «التصوير الفنی في شعر سيد قطب؛ دراسة تطبيقية» است که پیشتر به آن اشاره شد.

المجلد السادس عشر، العدد ۱، يناير ۲۰۰۸م، صص)؛ که ویژگی‌های هنری و تصویرسازی‌های شعری را در اشعار سید قطب بررسی کرده است.

۶- «قضية الأدب الإسلامي عند سید قطب» از أحمد محمد البدوی (التوحيد، العدد ۱۹، ۱۴۰۶ق، صص ۹۶-۱۰۳)؛ که رویکرد سید قطب به ادبیات اسلامی را به طور مختصر بررسی می‌کند.

۷- «أصداء شعر العقاد في شعر سید قطب» از حسن أحمد عبد الحمید عبد السلام (كلية اللغة العربية، القاهرة، العدد ۱۴، ۱۴۱۶ق، صص ۱۱۹-۱۶۴)؛ که به بررسی برخی مشابهت‌های مضمونی و ساختاری در اشعار این دو سراینده و تأثیرپذیری سید قطب از عقاد می‌پردازد.

ج) کتاب‌ها

۱- «سید قطب؛ حياته وأدبه» از محمد حسین عبدالباقی (دارالوفاء، ۱۹۹۳م)؛ یکی از مهم‌ترین کتاب‌های تحلیلی در مورد شخصیت ادبی سید قطب و آثار وی در این زمینه است. ولی در این کتاب، اشعار سید قطب، مورد بررسی و مطالعه عمیق قرار نگرفته و تنها به برخی ویژگی‌های فنی در شعر او اشاره شده است.

۲- «سید قطب ناقد» از احمد محمد البدوی (الدار الثقافية للنشر، ۲۰۰۲م)؛ نویسنده در این کتاب به بررسی کارهای نقدی سید قطب پرداخته است.

۳- «سید قطب الأديب الناقد» از عبدالله الخباص، که ضمن بررسی ویژگی‌های تاریخی و ادبی عصر سید قطب، آثار شعری و نثری «سید» را مورد واکاوی قرار داده است.

۱. این کتاب، در حقیقت پایان‌نامه کارشناسی ارشد نویسنده آن بوده است که در سال ۱۹۸۰م و در دارالعلوم قاهره دفاع شد.

۲. این کتاب نیز رساله کارشناسی ارشد نویسنده آن بوده است که در سال ۱۹۸۳م، و در دانشگاه اردن، دفاع شد.

۴- «سید قطب و اشعار او»^۱ از عبدالله رسول‌نژاد (نشر احسان: ۱۳۷۹)؛ که به بررسی مختصری از زندگی و آثار «سید» پرداخته است و در پایان، تنها به ترجمه فارسی از چند قصیده از او بسنده کرده است.

از جمله تفاوت‌های مهم و اساسی کتاب حاضر با پژوهش‌های صورت یافته، در این است که این کتاب، ضمن بررسی نظرت سید قطب در حوزه شعر و شاعران، برخی مضامین شعری او را از جمله درون‌مایه‌های پایداری را مورد بررسی قرار داده است.

این کتاب برای دانشجویان رشته زبان و ادبیات عربی و کسانی که علاقه‌مند به شناخت ابعاد مختلف فکری سید قطب هستند و تمایل دارند که چهره ادبی وی را به ویژه در حوزه شعر، بیشتر مورد مطالعه قرار دهند، مورد استفاده است. افزون بر این، می‌تواند یکی از منابع مورد استفاده کسانی قرار گیرد که در زمینه ادبیات معاصر مصر، پژوهش می‌کنند.

^۱ این کتاب در اصل، پایان‌نامه کارشناسی ارشد نویسنده بوده است.